

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

УДК 347.791.6

Брильов Олександр Анатолійович

**АРЕШТ СУДЕН
НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОРСЬКИХ ВИМОГ
(цивільністичні аспекти)**

Спеціальність 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса - 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор
ХАРИТОНОВ Євген Олегович,
Одеська національна юридична академія
завідувач кафедри цивільного права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
ЖИЛІНKOBA Ірина Володимирівна,
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого,
кафедра цивільного права;

кандидат юридичних наук, доцент
СТРЕЛЬЦОВА Євдокія Джонівна,
Одеський національний університет імені
І.І. Мечникова,
кафедра загально-правових дисциплін та
міжнародного права.

Провідна установа

Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, кафедра
міжнародного приватного та митного права.

Захист відбудеться 27 січня 2006 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.41.086.03 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук при Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 26 грудня 2005 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Музиченко П.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Порівняно недавно в правовій системі України з'явилося судове провадження з арешту морських суден на забезпечення морських вимог. В результаті в цивільному праві України з'явилися нові категорії, які раніше цивілістикою не застосовувалися. Це такі категорії як – “морська вимога”, “забезпечення морських вимог”, “види забезпечення морських вимог” та ін. Ці категорії та порядок здійснення судового арешту морських суден на забезпечення морських вимог закріплені в Кодексі торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 року.

Такі новації в цивільному праві України, специфічність нових категорій, їхня відсутність у цивільному праві СРСР та праві України до 1995 року зумовлюють певні суперечності в їх сучасному тлумаченні та при застосуванні в судовій практиці. Порядок застосування нового правового інституту залишається незнайомим не тільки для місцевих судів, але й для Верховного Суду України, який в 2001 році зробив невдалу спробу проаналізувати судову практику з арешту морських суден.

Основні проблеми у правозастосовчій практиці пов'язані з невизначеністю місця норм з арешту морських суден на забезпечення морських вимог у правовій системі України, із загальною необізнаністю більшості суддів України з новим судовим провадженням, судді розглядають справи цієї категорії, не вивчаючи і не аналізуючи практику судів інших регіонів України. Не визначено теоретично поняття нових категорій та їх суттєві ознаки. Не вирішено питання про сферу дії цього правового інституту, його територіальної та предметної підсудності.

Проблеми судового провадження з арешту морських суден на забезпечення морських вимог та основні поняття цього провадження науковцями досконально не досліджувалися, спеціальних монографічних робіт не видавалося. Проблемні питання розглядалися лише частково поряд із викладенням інших питань цивільного або морського права. Науковці недостатньо приділяли уваги цим проблемам, тому певний науковий вакуум намагаються заповнити практичні працівники та адвокати (і не завжди професійно).

Оскільки, по-перше, питання теоретичного, законодавчого та правозастосовчого характеру, що пов'язані з цивільно-правовими особливостями судового провадження з арешту морських суден на забезпечення морських вимог, раніше не піддавалися докладному дослідженню, по-друге, це судове провадження та його загальні категорії залишаються невідомими в українській правовій системі, остільки їх сучасний аналіз є надзвичайно важливим.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження пов'язана з напрямками наукових досліджень, що виконуються в Одеській національній юридичній академії відповідно до теми: "Правові проблеми становлення та розвитку сучасної Української держави" (державний реєстраційний номер 0101U001195), а також безпосередньо пов'язана з планом науково-дослідницької роботи кафедри цивільного права Одеської національної юридичної академії на 2001 – 2005 роки за темою "Традиція приватного права України".

Мета і задачі дослідження. Мета дисертації полягає: в комплексному теоретичному дослідженні чинної нормативно-правової бази, яка регулює відносини та понятійно-категоріальний апарат нового правового інституту, та в аналізові судової практики; у виявленні основних проблем, що виникають у правозастосовчій практиці, у виявленні особливостей в застосуванні матеріальних і процесуальних норм нового судового провадження; в розробці рекомендацій по вдосконаленню правових норм та механізму правового регулювання забезпечення морських вимог і практики його застосування.

У відповідності до мети визначені такі основні задачі дослідження:

- обґрунтування доцільності створення в правовій системі України судового провадження з арешту суден на забезпечення морських вимог та визначення його основного понятійно-категоріального апарату;
- з'ясування правової природи нових категорій та нового судового провадження та їх значення в цивільному і процесуальному праві;
- докладний аналіз чинного законодавства про забезпечення морських вимог шляхом арешту суден; виявлення прогалин і суперечностей;
- аналіз дискусійних питань нового правового інституту;
- аналіз вітчизняної судової практики з арешту суден на забезпечення морських вимог, виявлення основних проблем і труднощів у застосуванні чинних правових норм;
- порівняльний аналіз застосування чинного вітчизняного законодавства і зарубіжних правових систем;
- розробка і обґрунтування пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення законодавчого (нормативного) регулювання та механізму застосування видів забезпечення морських вимог.

Об'єктом дослідження є: сфера застосування цього правового інституту в чинному законодавстві України; зміст та поняття морської вимоги (зокрема привілейованої морської вимоги) та їх види, зміст та поняття забезпечення морських вимог та їх види; сутність судового провадження з арешту суден на забезпечення морських вимог та його процесуально-правова природа; співвідношення спеціальних та загальних процесуальних норм щодо процедури арешту суден; порівняльний аналіз судової практики з арешту суден на забезпечення морських вимог.

Предметом дослідження є нормативно-правова база, яка визначає сучасний правовий інститут забезпечення морських вимог та споріднені з ним інститути і поняття, судова практика та наукова література, в якій викладено проблемні наукові питання застосування нового правового інституту і понятійно-категоріального апарату, висвітлено певні теоретичні обґрунтування захисту прав кредиторів за морськими вимогами, а також чинні законодавства зарубіжних країн та міжнародні конвенції, які стосуються арешту суден на забезпечення морських вимог.

Методи дослідження. В процесі дослідження проблем, що виникли у зв'язку із запровадженням нового правового інституту, застосовувалися загальні та спеціальні наукові методи, серед яких суттєве місце посідає загальний діалектичний метод наукового пізнання, який поєднується із системно-функціональним підходом до аналізу досліджуваних явищ, а також інші наукові методи – логічний, системно-структурний, аналітичний, порівняльний, історичний і т. ін. Логічний метод був використаний при визначенні структури дослідження. Системно-структурний метод, зокрема, дозволив визначити місце морських вимог в системі суб'єктивних цивільних прав і місце системи забезпечення морських вимог серед інших систем забезпечення цивільних прав. Користуючись аналітичним методом було поділено на види відповідно морські вимоги та способи їх забезпечення. Порівняльний метод дозволив визначити природу судового провадження з арешту суден на забезпечення морських вимог. Історичний метод послужив висвітленню розвитку процедури арешту суден на забезпечення морських вимог.

Теоретичну основу тез, положень та висновків, які викладені в дисертаційному дослідженні, складають наукові праці відомих вчених цивілістів та процесуалістів – С. С. Алексеєва, Л. С. Газіянца, Є. Годеме, Б. М. Гонгалю, М. К. Треушнікова, Є. А. Суханова, Ю. К. Толстого, М. Й. Штефана, О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, І. С. Зикіна, О. С. Іоффе, А. Л. Маковського, В. А. Кройтора, А. А. Мельникова, Б. І. Пугинського, В. К. Райхера, Р. Сават'є, С. В. Сарбаша, К. І. Скловського, Р. О. Халфіної, Є. О. Харитонова, Д. М. Чечота та багатьох інших науковців. Теоретичне підґрунтя у сфері арешту суден склали праці таких відомих вчених як – І. І. Барінова, В. А. Мусін, С. А. Гурєєв, М. З. Дешаліт, К. Ф. Єгоров, Л. М. Єгоров, Г. Г. Іванов, В. Ф. Сидорченко, А. В. Сидоренко, Т. А. Фаддєєва, П. А. Фалілеєв та ін. Висновки дослідження ґрунтуються на аналізові чинного вітчизняного та міжнародного законодавств і судової практики, які є емпіричною базою дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на дисертаційному рівні ця праця є першим докладним комплексним науковим дослідженням проблем арешту суден на забезпечення морських вимог та основного понятійно-категоріального апарату. Вперше здійснено комплексний

аналіз цього правового інституту, розглянуто суть нового виду судового провадження з точки зору юридичної науки і надано визначення основних понять (морська вимога, забезпечення морської вимоги, належне та достатнє забезпечення морської вимоги, поняття арешту судна та ін.); зроблено крок до наукового визнання існування в процесуальному праві України позову *in rem*. Вперше здійснено аналіз судової практики, яка застосовує та тлумачить загальний понятійний апарат цього правового інституту.

На підставі одержаних в процесі дослідження результатів на захист виносяться такі положення та висновки:

- вперше визначається поняття морської вимоги, яка є особливою категорією цивільного та морського права, що має як цивільно-правові ознаки, які ставлять її в один ряд із цивільним правом вимоги, так і власні особливі ознаки, що відокремлюють її від цивільного права вимоги;

- морська вимога вперше розглядається як суб'єктивне цивільне право, яке не є складовою частиною зобов'язання. Морська вимога є домаганням, є суб'єктивним цивільним правом, яке посідає проміжне місце між правом вимоги та позовними вимогами. Вона також відноситься і до суб'єктивних прав другого порядку;

- вперше висвітлено особливі ознаки інституту забезпечення морських вимог, правова природа якого відрізняється від правової природи інституту забезпечення зобов'язань і процесуального інституту забезпечення позовних вимог;

- інститут забезпечення морських вимог вперше відмежовується від інституту забезпечення зобов'язань за такими ознаками: забезпеченню морських вимог характерний більш високий рівень захисту та гарантування інтересів кредитора; усі способи забезпечення морських вимог гарантують кредитору задоволення його інтересів за рахунок грошового чи майнового фонду, який створюється на вимогу кредитора; межі застосування способів забезпечення морських вимог є значно ширшими за застосування способів забезпечення зобов'язань;

- вперше доведено, що система забезпечення морських вимог складається із притаманних їй способів. Далеко не всі способи забезпечення зобов'язань можуть використовуватися як способи забезпечення морських вимог. В системі забезпечення морських вимог використовуються способи забезпечення, яких не існує в системі забезпечення зобов'язань;

- вперше обґрунтовується, що категорії “прийнятна форма забезпечення” та “достатній розмір забезпечення” є оціночними критеріями, які служать сторонам та суду для обрання ними належного способу забезпечення морських вимог;

- вперше запропоновано тезу про те, що з набуттям чинності КТМ України з'явився новий вид судового провадження, процесуальна природа якого не дозволяє віднести його до відомих цивільних проваджень судового

процесу, це – судове провадження з арешту морських суден на забезпечення морських вимог чи арешт морських суден *in rem*; судова процедура отримання забезпечення морських вимог шляхом арешту суден вперше визначається як “позов *in rem*”, тобто позов до речі;

- вперше зроблено висновок, що право кредитора за морською вимогою є речевим правом - “правом на чужу річ” (*iura in re aliena*), яке є різновидом речевих прав, що не належать до права власності;

- вперше обґрунтовується поняття “арешт судна” як відповідна процесуальна дія.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів роботи полягає в тому, що на підставі чинного законодавства України, судової практики та міжнародних конвенцій, а також з урахуванням законодавства інших країн здійснено комплексне монографічне дослідження більшості проблем, які пов’язані з арештом суден та забезпеченням морських вимог. Пропонуються теоретичні та практичні положення, які заповнюють належним чином наукові прогалини та створюють підґрунтя для подальшого наукового розвитку певних висновків. Існує можливість використання отриманих висновків в якості рекомендацій для тлумачення чинного законодавства та рекомендацій судам України при розгляді ними заяв про арешт суден на забезпечення морських вимог та звільнення суден від арешту.

Більшість положень, що сформульовані в дисертації, можуть сприяти подальшому науковому дослідженню питань, які стосуються арешту суден на морські вимоги. Дисертаційні пояснення можуть служити практичними рекомендаціями щодо подальшого розвитку українського законодавства і приведення його до світових стандартів. Результати дослідження можуть бути використані в науковій та навчально-педагогічній діяльності, в навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін або при підготовці відповідних розділів підручників та навчальних посібників.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії. Загальний огляд судової практики Миколаївської області стосовно арешту суден на забезпечення морських вимог був викладений дисертантом у вигляді доповіді на міжнародній науково-практичній конференції на тему: “Удосконалення системи правової освіти фахівців водного транспорту (за підсумками програми TEMPUS-TACIS)”, яка відбулася в Одеському національному державному морському університеті 26 - 27 лютого 2002 року в м. Одесі.

Проблемні питання арешту суден на забезпечення морських вимог доповідалися на двох теоретико-практичних семінарах, що були організовані юридичною фірмою “Професіонал” (м. Київ) та консалтинговою фірмою “Вертан” (м. Київ). Перший семінар на тему “Арешт морських суден. Теорія і практика” відбувся 25 – 27 жовтня 2002 року; другий семінар на тему

“Морське право. Особливості застосування” відбувся 18 – 21 вересня 2003 року.

Монографія “Арешт суден по забезпеченню морських вимог за законодавством України” була пред’явлена на V Всеукраїнський конкурс на краще юридичне видання.

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження викладені в одній монографії та у семи наукових статтях, що опубліковані у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації визначена метою і завданням дослідження, містить вступ, перелік умовних скорочень, три розділи, висновки і список використаних джерел. Повний обсяг дисертації складає 195 сторінок, список використаних джерел – 16 сторінок і містить 195 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються предмет та об’єкт дослідження, визначаються його мета та основні завдання, наукова новизна, методологічна та теоретична основа роботи, а також висвітлюються положення, які виносяться на захист.

У **першому розділі “Поняття і зміст морської вимоги як категорії цивільного права”** розглянуті методи дослідження, а також досліджуються морська вимога як категорія цивільного та морського права, особливості, що відокремлюють морські вимоги від інших цивільних прав, зокрема від права вимоги, визначаються види морських вимог, розглядаються цивільні правовідносини, елементом яких є морські вимоги, досліджуються такий різновид морських вимог як морські привілеї, їх статус та проблеми законодавчого регулювання. Розділ складається із чотирьох підрозділів.

У **підрозділі 1.1. “Огляд методики та основних методів дослідження правового інституту морських вимог та порядку їх забезпечення”** розкриваються основні методи та принципи методології, які були використані у дослідженні. Поєднуються два підходи – позитивістсько-правовий та соціологічний. Перший виявляється в аналізові чинного законодавства України, міжнародного законодавства та міжнародних морських звичаїв, другий характеризується вивченням судової практики протягом декількох десятиліть, ознайомленням з реальними подіями, які відбувалися на морі у зв’язку з арештами суден, та відображує відповідний зв’язок між законодавством та практикою. Обрані підходи дослідження диктують використання відповідних методів, зокрема спостереження за фактами дійсної реальності, вироблення певної теорії та в подальшому сходження від загального до конкретного, тобто до висновків та рекомендацій, які можуть бути корисними для практики правозастосування. Серед

методичних прийомів викладення змісту дослідження та його структурної побудови обрано поєднання послідовного та цілісного методів.

У *підрозділі 1.2. “Морська вимога як предмет цивільно-правового регулювання”* розкриваються цивілістично-правова природа, особливості морських вимог та формуються їх поняття. Аналіз чинного законодавства, зокрема змісту КТМ України, дозволяє дійти висновку, що поняття “морська вимога”, по-перше, належить до кола суб’єктивних цивільних прав, а, по-друге, морська вимога є самостійним правовим поняттям. Підкреслюється, що поняття “право вимоги” як цивільної категорії не знайшло належного вивчення в цивілістичній науці, незважаючи на те, що такі поняття як “зобов’язання”, “правовідношення” та “суб’єктивне цивільне право”, які повністю увібрали категорію “право вимоги”, постійно знаходяться в центрі уваги науковців. Поряд із цим в літературі з морського права категорія “морська вимога” використовується як поняття, що тотожне категорії “право вимоги”.

Аналізується природа морської вимоги у порівнянні з цивільним правом вимоги і робиться висновок, що морська вимога має родові ознаки, які визначають її цивільно-правову природу.

Морська вимога також має й власні особливості, які відокремлюють її від цивільного права вимоги та визначають її самостійне місце в системі суб’єктивних майнових прав. До особливостей морських вимог, що визначають їх власну природу, належать, зокрема, такі: 1) морська вимога виникає у сфері, яка виключно пов’язана з використанням морських суден; 2) морська вимога є категорією спеціального закону і з огляду на правила субсидіарності застосування загального цивільного закону це поняття превалює над категоріями цивільного права; 3) морська вимога є категорією не тільки зобов’язального права, але й категорією речевого права, оскільки вона виникає у зв’язку зі спорами щодо права власності на судно та спорами із застави суден; 4) морська вимога повинна мати будь-яку фіксовану форму, оскільки судно-правопорушник повинне отримати повідомлення про заявлення до нього морських вимог; 5) правовий зміст морської вимоги може змінюватися в різних юрисдикціях в залежності від місця перебування судна; 6) виникнення морських вимог пов’язане не тільки із заподіянням шкоди судну, вантажу, фізичним чи юридичним особам або навколишньому середовищу, але й з порушенням цивільних угод та адміністративного законодавства в морській діяльності.

На основі розгляду особливостей природи морських вимог зроблено два основних висновки. Перший – поняття морської вимоги інкорпоровано до КТМ України із міжнародного законодавства. Другий висновок – за своєю природою морська вимога не є поняттям, тотожним цивільному праву вимоги. Морська вимога є суб’єктивним цивільним правом, яке посідає проміжне місце між правом вимоги та позовними правами. Це таке право, яке

науковцями визначалося як “домагання” або право, що належить до суб’єктивних цивільних прав другого порядку

Морською вимогою вважається право вимоги кредитора, яке виникає в торговельному мореплаванні з юридичних фактів, що пов’язані з порушенням будь-яких майнових чи немайнових прав кредитора, що заявляється до судна-правопорушника або до найбільш заінтересованої в судні особи, та яке може забезпечуватися шляхом судового арешту суден, що належать особі або експлуатуються нею, яка прийняла на себе відповідальність за вимогою.

У *підрозділі 1.3. “Види морських вимог”* розглядаються думки радянських та сучасних вчених, які пропонували класифікацію морських вимог. Зазначається, що в науковій літературі досі відсутня обґрунтована класифікація морських вимог.

Першу спробу класифікації морських вимог було зроблено радянськими науковцями, які розділяли відповідальність судновласників на особову та неособову в залежності від джерел погашення боргу та персоніфікації суден, коли використовується термін “невинне судно” (innocent ship) або “винне судно” (wrongdoing ship). Погляди радянських учених дають підстави вважати, що в основі поділу відповідальності судновласників на такі види знаходиться поділ морських вимог на: а) вимоги, що заявляються до судна (тобто позов in rem) та б) вимоги, що заявляються до відповідальної особи (тобто позов in personem).

Пропонується така класифікація морських вимог: а) привілейовані морські вимоги; б) морські вимоги, що виникають із зареєстрованої іпотеки судна; в) морські вимоги, що виникають із речевих та інших майнових прав на судно чи вантаж; г) загальні морські вимоги, до яких належать усі інші морські вимоги, які не входять до попередніх груп.

У *підрозділі 1.4. “Поняття привілейованих морських вимог”* розглядаються питання, які пов’язані із застосуванням в Україні привілейованих морських вимог. Зауважується, що привілейовані морські вимоги та їх ознаки успадковані правом України із КТМ СРСР 1968 року. Надається позитивна оцінка досягненням радянської науки, яка вірно визначила п’ять правових ознак привілейованих морських вимог, дала їх поняття, при цьому вірно відмічалось щодо спеціального строку дії морських привілеїв як їх найважливішої ознаки.

Разом з тим, відмічаються негативні тенденції в поглядах радянських вчених щодо природи привілейованих морських вимог. Такі негативні тенденції були сприйняті й сучасними російськими та українськими вченими. Погляди цих вчених на те, що, по-перше, привілейовані морські вимоги є одним із способів забезпечення зобов’язань та, по-друге, за своєю природою близькі заставному праву, вважаються помилковими. Зазначається, що така помилка впливає з невірною тлумачення правової лексики міжнародних

Конвенцій з уніфікації деяких правил, які стосуються привілеїв та іпотек 1926, 1967 та 1993 років. Конвенційні термінологічні конструкції не можна розуміти виключно як конструкцію забезпечення зобов'язань. Морська вимога не може бути водночас й основним, й акцесорним зобов'язанням. Доводиться, що термін “забезпечення” в конвенційних конструкціях необхідно розуміти так: інститут морських привілеїв забезпечує захист певних морських вимог шляхом встановлення черговості їх задоволення.

Привілейованою морською вимогою вважається вимога, яка виникає з майнових прав на судно, з морських угод та деліктів на морі, це вимога, існування якої передбачене законом, привілеї якої обмежені законом у часі та яка, у випадку пред'явлення позову до особи, зобов'язаної за цією вимогою, підлягає переважному задоволенню перед іншими будь-якими, навіть морськими вимогами, які виникають із застави морського судна чи морської іпотеки.

Другий розділ “Поняття забезпечення морських вимог” присвячений дослідженню інституту забезпечення морських вимог, його сутнісним ознакам, способам забезпечення та визначенню місця цього інституту в системі забезпечення цивільних прав. Висвітлюються межі застосування способів забезпечення морських вимог – прийнятна форма і достатній розмір забезпечення. Розділ складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. “Забезпечення морських вимог як особливий інститут цивільного права України” досліджуються поняття та сутнісні ознаки системи способів забезпечення морських вимог шляхом порівняльного аналізу із системою способів забезпечення зобов'язань. Зазначається, що новий ЦК України застосував нові способи забезпечення зобов'язань та зробив перелік цих способів відкритим. Звертається увага на те, що наукове формулювання дефініції “забезпечення зобов'язань” має редакційні розбіжності в поглядах учених, однак основний зміст забезпечення зобов'язань ученими розуміється без суперечностей.

Визначаються основні сутнісні ознаки системи забезпечення зобов'язань і переслідується така мета: використати їх як порівняльні з особливими ознаками системи забезпечення морських вимог. Аналізуються особливі ознаки інституту забезпечення морських вимог. Відстоюється теза, що система забезпечення морських вимог не є тотожною системою забезпечення зобов'язань чи системою забезпечення позову.

Морське право СРСР не знало інституту забезпечення морських вимог і застосовувало у відповідних правовідносинах правила забезпечення зобов'язань. Єдиним винятком був Указ Президії Верховної Ради СРСР “Про тимчасові заходи по збереженню живих ресурсів і регулювання рибальства в морських районах, прилеглих до узбережжя СРСР” від 10.12.1976 року, який передбачав застосування правил забезпечення морських вимог у сфері міжнародного рибальства. Підкреслюється, що радянські науковці не

вирішили проблему в комплексі, ними розглядалися лише окремі питання стосовно окремих видів забезпечення чи окремих питань судової процедури щодо арешту суден на забезпечення морських вимог. Такі тенденції зберігаються і в сучасній українській та російській правовій науці.

Вперше пропонується й обґрунтовується поняття “забезпечення морських вимог” як самостійна категорія і як самостійна система, яка повинна превалювати в морському праві над системою забезпечення зобов’язань і в той же час не є її підсистемою. До ознак, які характеризують систему забезпечення морських вимог як окрему і комплексну систему, зараховуються такі ознаки: а) метою забезпечення морських вимог є отримання реального грошового чи майнового фонду, існування якого не залежить у подальшому від неплатоспроможності боржника або третьої особи, яка поручилася за нього; б) арешт судна є процесуальним засобом, який дозволяє отримати забезпечення морських вимог, судно при цьому не виступає таким забезпеченням; в) забезпечення морських вимог як акцесорне зобов’язання виникає не лише за угодою сторін, але й з ухвалення судом постанови про надання забезпечення, тобто таке зобов’язання ускладнене процесуальними елементами; г) сферою забезпечення морських вимог є вимоги, які виникають із договірних зобов’язань, із позадоговірних зобов’язань, із речевих прав на судно та з вимог, що можуть виникнути в майбутньому; д) ЦК України створив основу для утворення будь-яких способів забезпечення морських вимог, у тому числі тих способів, які характерні для права інших держав.

Пропонується визначення поняття “забезпечення морських вимог”. Під забезпеченням морських вимог розуміється створення шляхом арешту судна грошового чи майнового фонду за постановою та під контролем суду (арбітражу), за рахунок якого кредитор та інші особи, що мають морські вимоги до судна, отримують реальну можливість задовольнити свої порушені в результаті експлуатації морського судна майнові інтереси.

У *підрозділі 2.2. “Способи забезпечення морських вимог”* детально аналізуються способи, які входять до системи забезпечення морських вимог. Вважається вірним застосування підходу, згідно з яким до змісту категорії “спосіб забезпечення” вводяться усі кваліфікаційні ознаки.

Зауважується, що, на відміну від ЦК України, КТМ України не має комплексної групи норм щодо забезпечення морських вимог. Ці норми (ст. ст. 141, 163, 164, 170, 171, 264, 309, 323, 324, 340, 364) розсіяні по всьому кодексу і встановлюють особливі випадки застосування способів забезпечення морських вимог. Крім цього, норми щодо використання окремих способів забезпечення морських вимог містяться в багатьох провідних міжнародних конвенціях. Сукупність цих норм і створює систему способів забезпечення морських вимог. На основі аналізу цих норм пропонується таке визначення способів забезпечення морських вимог: “Під способами забезпечення морських вимог слід розуміти встановлені законом, міжнародними

конвенціями та практикою торговельного мореплавства забезпечувальні заходи майнового або грошового виду, які мають акцесорний характер та які спрямовані на утворення відповідного фонду, за рахунок якого задовольняються всі порушені інтереси кредитора після виникнення морської вимоги”.

До таких способів належать: а) банківська чи інша гарантія; б) право застави перевізника на вантаж; в) страхування відповідальності; г) утримання перевізником вантажу; ґ) депозит; д) морська іпотека; е) грошовий фонд; є) застава щодо будь-яких морських вимог. Такі види способів забезпечення морських вимог створюють відповідну систему забезпечення, яка характеризується такими особливостями: 1) не всі способи забезпечення зобов'язань можуть використовуватися як способи забезпечення морських вимог, взагалі не використовуються такі способи як неустойка чи завдаток, а, наприклад, порука у законодавствах більшості країн ототожнюється із банківською чи іншою гарантією; 2) в системі забезпечення морських вимог використовуються такі способи, що не визначаються як способи забезпечення зобов'язань, зокрема банківський чи судовий депозит, гарантія клубу Р&І, яка за змістом вітчизняного законодавства не може бути віднесена ні до гарантій фінансових установ, ні до поруки; 3) способами забезпечення морських вимог можуть бути такі види забезпечення, які більшістю науковців розглядаються як засоби оперативного впливу на несумлінного контрагента за договором.

Детально аналізуються погляди науковців на класифікацію способів забезпечення морських вимог і підтримуються ті вчені, що класифікують ці способи на особові способи забезпечення та речеві.

У підрозділі 2.3. “Поняття прийнятої форми та достатнього розміру забезпечення морських вимог” досліджуються поняття прийнятої форми та достатнього розміру забезпечення морських вимог. Ці питання раніше не розглядалися ні радянськими, ні сучасними науковцями.

Стаття 546 ЦК України закріплює, що перелік способів забезпечення зобов'язань є невичерпним, законом або договором можуть встановлюватися й інші. Оговорюється, що така новація в цивільному праві зустріла неоднозначну оцінку різних науковців - одні вважають припустимою можливість існування таких способів, як, наприклад, забезпечувальне право власності, інші негативно ставляться до поширення способів забезпечення зобов'язань і вважають, що це призводить до “розмивання” самого поняття забезпечення зобов'язань. Стверджується, що на відміну від вищевказаного інституту інститут забезпечення морських вимог має два критерії, які встановлюють межі необґрунтованому поширенню способів забезпечення морських вимог. Першим таким критерієм називається прийнятна форма забезпечення, другим - достатній розмір забезпечення.

Стверджується, що поняття прийнятої форми та достатнього розміру забезпечення обмежують деякою мірою волю сторін щодо обрання

ними відповідного способу забезпечення морських вимог. Ці поняття також обов'язкові для суду, який вирішує аналогічні питання. Зазначається, що суттєві ознаки цих понять дозволяють віднести їх до оціночних понять. Прийнятна форма відноситься до якісних оціночних понять, а достатній розмір – до кількісних оціночних понять. Стверджується, що критерії щодо використання цих понять у торговельному мореплаванні встановлюються практикою мореплавання та іншої діяльності на морі.

Третій розділ “Процесуальні особливості судового розгляду заяв про арешт суден на забезпечення морських вимог” містить викладення теоретичних та практичних питань, що стосуються судового розгляду заяв про арешт суден на забезпечення морських вимог. Розглядаються проблеми визначення природи такого виду судового провадження, поняття арешту суден та аналізується судова практика з арешту суден. Розділ складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. “Судова процедура *in rem* як засіб отримання забезпечення” на підставі аналізу положень римського права робиться висновок, що історичною основою судового провадження з арешту суден на забезпечення морських вимог в Україні є дві конструкції римського права. Першою конструкцією є поділ позовів на позови *in rem* і позови *in personam*, другою – “право на чужу річ” (*iura in re aliena*), яке є різновидом речевих прав, що не належать до права власності.

При розгляді історичних тенденції розвитку судового провадження континентальної Європи висловлюється непогодження з тими вченими, які вважають, що позови *in rem* характерні лише для країн системи англосаксонського права. За період середньовіччя та новітнього часу в Європі склалися кілька судових процедур з арешту суден – “*maritime attachment*”, “*arrest in rem*”, “*saisie conservatoire*” та “*conservatory attachment*”. Висловлюється впевненість, що усі ці судові процедури незалежно від національних законодавчих особливостей та історичних традицій мають однакову природу, а саме природу позову *in rem*, тобто позову, де місце відповідача займає судно-правопорушник.

Судова процедура арешту суден в Україні є різновидом арешту суден *in rem*. Право кредитора на арешт судна *in rem* є абсолютним правом, оскільки дає можливість кредитору фактичного захоплення судна та його примусового продажу, якщо будь-хто не дасть забезпечення за заарештоване судно. Це право виникає із закону і не залежить від погодження із судновласником, перехід прав власності на судно в період арешту не є підставою для звільнення судна. Судновласник може заперечувати проти арешту судна лише з приводу порушення процедури, а не за фактом арешту. Відповідачем у судовому процесі виступає особа, яка має найбільший інтерес у судні, наводиться відповідний приклад з арештом буксиру “Миколаїв”. Розгляд заяви про арешт суден провадиться ще до початку розгляду по суті позовних вимог.

У підрозділі 3.2. **“Процесуальний характер судового провадження з арешту суден на забезпечення морських вимог”** висловлюється погляд на процесуальні особливості судового розгляду заяв про арешт суден на забезпечення морських вимог. Здійснюється аналіз норм КТМ України у їхньому співвідношенні з іншими процесуальними нормами і робиться висновок, що норми КТМ України про арешт суден на забезпечення морських вимог є спеціальними процесуальними нормами, які повинні превалювати над загальними процесуальними нормами. На підставі поглядів ряду вчених-процесуалістів висловлюється думка про те, що матеріально-правова природа справ з арешту суден створює специфіку, яка обумовлює особливості їх судового розгляду. Припускається, що матеріально-правові та процесуальні ознаки, що належним чином упорядковані та пов’язані єдиною процесуальною метою, створюють особливе судове провадження з арешту суден на забезпечення морських вимог чи арешт суден *in rem*. Судове провадження з арешту суден не тотожне позовному провадженню, а також іншим видам судових проваджень, що встановлені процесуальними законами.

Однак поряд із цим зауважується, що теза щодо спеціальної процесуальної природи арешту суден не знаходить широкої підтримки серед вчених, юристів-практиків і суддів. Ними висловлюються думки, що норм КТМ України недостатньо для належного судового провадження з арешту суден, що ці норми “не стикуються” із процесуальними нормами та ін. Ці думки оспорюються і пропонується системний підхід щодо вивчення природи норм з арешту суден та їх подальшого застосування в судовій практиці.

У підрозділі 3.3. **“Поняття арешту морських суден на забезпечення морських вимог”** обґрунтовується, що поняття арешту суден на забезпечення морських вимог не тотожне поняттю забезпечення позову. Порівнюються дві судові процедури – арешт суден на забезпечення морських вимог та арешт майна на забезпечення позову, надається поняття арешту майна та арешту суден.

Виводиться, що інститут забезпечення позову відрізняється від інституту забезпечення морських вимог за своїми цілями, за видами забезпечення та за правовим зв’язком між заарештованим майном і відповідачем. Якщо метою забезпечення позову є гарантування виконання рішення суду, то метою забезпечення морських вимог шляхом арешту суден є отримання самого забезпечення (майна чи грошового фонду), тобто заарештоване судно не є забезпеченням позову, оскільки мати одночасно і судно, і забезпечення неможливо. Більшість звичайних видів забезпечення морських вимог (банківська гарантія, депозит, фінансове страхування та ін.) не може виступати видами забезпечення позову.

Підтримуються думки ряду сучасних російських та українських вчених, які відокремлюють процедуру арешту суден від процедури розгляду позовних вимог по суті, і підтримуються погляди на те, що арешт суден на

забезпечення морських вимог має забезпечувальний характер. Вважається, що поряд із забезпеченням позову в праві України складається система інших забезпечувальних заходів, передбачених процесуальним законодавством.

Аналізуються поняття “арешт майна” в процесуальному праві, його види та формулюється поняття “арешт судна”. Піддаються критиці погляди вчених, які досі виводять поняття арешту майна в цілому та поняття арешту майна на забезпечення позову, зокрема, із категорії виконавчого провадження. Робиться висновок про те, що категорія арешту майна у виконавчому провадженні не може служити основою для визначення поняття інших видів арешту майна.

Пропонується поняття арешту судна на забезпечення морських вимог, яке охоплює усі важливі ознаки. Отже, арешт судна на забезпечення морських вимог означає затримання судна за розпорядженням уповноваженого законом України суду чи МАК при ТПП України у визначеному судом чи МАК при ТПП України місці територіальних вод України, яке пов’язане із будь-яким обмеженням у пересуванні судна в територіальних водах України та при якому обмежуються речеві права власника та всіх інших судновласників в обсязі, визначеному судом чи арбітражем.

У підрозділі 3.4. “Огляд судової практики у справах з арешту суден на забезпечення морських вимог” аналізується судова практика України стосовно арешту суден на забезпечення морських вимог. Висловлюється критичне ставлення до того, що суди України щодо арешту суден *in rem* не застосовують норми КТМ України, а користуються нормами процесуального кодексу. Такий підхід призводить до порушень правил підсудності, оскільки позови подаються до нерезидентів. Позови забезпечуються способами, не передбаченими процесуальним законом (зокрема гарантія), заміна способу забезпечення позову судами провадиться також з порушеннями закону. Суди не беруть до уваги, що заявники переслідують мету не забезпечення виконання рішення шляхом арешту суден, а мету отримати належне забезпечення – банківську чи іншу гарантію. Після отримання забезпечення суди припиняють провадження по суті позовних вимог. Якби суди застосовували норми КТМ України, помилок не було б.

У **Висновках** оцінено загальний стан проблеми, підсумовано найбільш важливі наукові та практичні результати аналізу інституту забезпечення морських вимог шляхом арешту суден, сформульовано основні питання практики правозастосування. Основними з висновків є такі:

1. Морська вимога є особливою категорією цивільного права, яка має як цивільно-правові ознаки, що ставлять її в один ряд із зобов’язальним правом вимоги, так і особливі ознаки, які виокремлюють її із зобов’язального права вимоги та визначають її власну природу. З певного моменту зобов’язальне право вимоги в торговельному мореплаванні стає *домаганням* –

особливим суб'єктивним цивільним правом, тобто морською вимогою. Морську вимогу можливо віднести до суб'єктивних прав другого порядку.

2. Морські вимоги класифікуються на такі види: а) привілейовані морські вимоги; б) морські вимоги, що виникають із зареєстрованої іпотеки судна; в) морські вимоги, що виникають із речевих та інших майнових прав на судно чи вантаж; г) загальні морські вимоги.

3. Думка щодо ототожнення морських привілейованих вимог із морською заставою (заставним правом) є хибною, морські привілеї не є способом забезпечення зобов'язань. Привілейована морська вимога є морською вимогою з особливим статусом.

4. Інститут забезпечення морських вимог має свої особливі ознаки, які відрізняють правову природу цього інституту від правової природи інституту забезпечення зобов'язань і процесуального інституту забезпечення позовних вимог.

5. Способи забезпечення морських вимог створюють відповідну систему. Застосовуються такі способи забезпечення морських вимог: а) банківська чи інша гарантія; б) право застави перевізника на вантаж; в) страхування відповідальності; г) утримання перевізником вантажу; г) депозит; д) морська іпотека. Існує можливість використання й інших, не традиційних чи менш традиційних, способів забезпечення морських вимог.

6. Категорії прийнятої форми та достатнього розміру забезпечення морських вимог належать до тих понять, які прийнято вважати оціночними поняттями.

7. Арешт судна дозволяє кредиту до розгляду по суті позовних вимог отримати забезпечення своїх інтересів та забезпечити найскоріше післясудове примусове виконання. Сучасна процедура арешту суден за своєю природою є не що інше, як *action in rem*, тобто позов до речі. Саме таку процедуру з усіма її особливостями і визначив вперше КТМ України.

8. Стверджується, що підстав визначати норми КТМ України щодо арешту суден на забезпечення морських вимог як спеціальні процесуальні норми цілком достатньо. Спеціальні норми, які належним чином упорядковані у відповідні системні підрозділи та які пов'язані між собою єдиною ціллю провадження, створюють самостійний вид судопровадження, а саме – судове провадження з арешту морських суден на забезпечення морських вимог чи арешт морських суден *in rem*.

9. Звертають на себе увагу недосконалість законодавства України з арешту суден на забезпечення морських вимог та суттєві помилки в судовій практиці в цьому питанні. Для того, щоб усунути прогалини в чинному законодавстві України і привести судову процедуру з арешту суден у відповідність до широко відомих правил, пропонується внести такі зміни до чинного законодавства України – визначити порядок примусового продажу суден; встановити строки звернення до суду чи арбітражу після отримання

забезпечення; нормативно закріпити підсудність справ судам України за місцем здійснення арешту суден та ін.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації:

1. Брильов О. А. Арешт суден по забезпеченню морських вимог за законодавством України. – Миколаїв: Атол, 2002. – 242 с.
2. Брильов О. А., Паліюк В. П. Судовий арешт морських суден (деякі теоретичні та практичні аспекти) // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 1. – С. 55-57.
3. Брильов О. А., Паліюк В. П. Особливості судового арешту морського судна (вантажу) // Адвокат. – 2001. – № 1-2. – С. 8-10.
4. Брильов О. А. Арешт морських суден за законодавством України // Проблеми історії та сучасного стану науки Української держави. – Т. 2. Соціополітичні, юридичні та економічні науки. – Миколаїв - Одеса: “ТОВ Від”, 2002. – С. 161-170.
5. Брильов О. А., Паліюк В. П. Види забезпечення морських вимог // Адвокат. – 2002. – № 4-5. – С. 26-28.
6. Брылев А. Привилегированные морские требования // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 11. – С. 110 – 113.
7. Брылев А. Разрешение морских споров в Англии // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 6. – С. 65–69.
8. Брылев А. Конференция UN/ИМО по аресту морских судов 1999 года (правовые позиции и итоги) // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 12. – С. 35–38.

АНОТАЦІЯ

Брильов О. А. Арешт суден на забезпечення морських вимог (цивільні аспекти). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2005.

Дисертацію присвячено дослідженню актуальних проблем цивільного та практичного характеру, що мають відношення до арешту суден на забезпечення морських вимог. В дисертації надається поняття морської вимоги, досліджується їхні правові особливості та відмінності від інших суб'єктивних цивільних прав, обґрунтовується також класифікація морських вимог. Надана розширена характеристика привілейованих морських вимог як особливого підвиду морських вимог, надане їхнє поняття. Розглянута система способів забезпечення морських вимог та їх види, проаналізовано ознаки, що тотожні системі забезпечення зобов'язань, та ознаки, що відрізняються від цієї системи.

Встановлюється, що способи забезпечення морських вимог обираються сторонами під контролем суду. Доводиться, що достатній розмір і прийнятна форма забезпечення морських вимог є оціночними критеріями. Формулюється висновок, що забезпечення морських вимог отримується в судовому порядку, який являє собою особливий вид судового провадження в Україні і який за своєю природою є позовом *in rem*. Наводиться і аналізується судова практика з арешту суден в Україні.

Ключові слова: морська вимога, привілейована морська вимога, забезпечення морських вимог, способи забезпечення морських вимог, належне забезпечення морських вимог, арешт суден на забезпечення морських вимог, арешт *in rem*.

АННОТАЦИЯ

Брылев А. А. Арест судов в обеспечение морских требований (гражданско-правовые аспекты). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2005.

Диссертация посвящена исследованию актуальных проблем гражданско-правового и практического характера, относящихся к аресту судов в обеспечение морских требований. В диссертации дается понятие морского требования, исследуются его правовые особенности и отличия от иных субъективных гражданских прав, а также обосновывается классификация морских требований. Даны развернутая характеристика привилегированных морских требований как особого подвида морских требований, их понятие. Рассмотрена система способов обеспечения морских требований и их виды, проанализированы признаки, тождественные системе обеспечения обязательств, и признаки, отличающиеся от этой системы. Устанавливается, что способы обеспечения морских требований выбираются сторонами под контролем суда. Доказывается, что достаточный размер и надлежащая форма обеспечения морских требований являются оценочными критериями. Формулируется вывод, что обеспечение морских требований получается в судебном порядке, который представляет собой особый вид судопроизводства в Украине и который по своей природе является иском *in rem*. Приводится и анализируется судебная практика по аресту судов в Украине.

Ключевые слова: морское требование, привилегированное морское требование, обеспечение морских требований, способы обеспечения морских требований, надлежащее обеспечение морских требований, арест судов в обеспечение морских требований, арешт *in rem*.

SUMMARY

Brylyov A. A. Arrest of vessels on security of maritime claims (civil aspects). – Manuscript.

Thesis in candidacy for a degree in legal sciences, speciality 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; International Private Law. – National Academy of Law, Odesa, 2005.

This Thesis focuses on theoretical and law-enforcement problems involving civil aspects of arrest of vessels on security of maritime claims in Ukraine. The whole set of problems ranging from the cause of arrest to analysis of court jurisdiction in Ukraine has been examined.

The author analyses civil nature of maritime claim and its peculiarities that differentiate maritime claim from other civil claims. The character of such peculiarities is determined by the scope of maritime claims and by means of regulatory control. Maritime claim is a category of law of obligation and of law of property as well. In virtue of different national jurisdictions maritime claim can have various legal content. Maritime claim arises mostly at the moment when civil law is infringed, and from that very moment the creditor is entitled to arrest the vessel. These and other peculiarities justify the conclusion that maritime claim is subjective civil right of second-order or ‘pretension’ and allow to draw the content of the category.

Classification of maritime claims in the works of other scholars is analysed. Basing on it the author gives his classification.

Special attention is given to the features of maritime liens. The dissertator criticizes the position of scholars who reduce the concept of maritime privileges to conception of mortgage. The author considers the translation of Convention on Maritime Liens and Mortgages of 1993 in Ukrainian incorrect, what results in matching of ideas of maritime privileges and maritime mortgages and their legislative consolidation in contravention with the Merchant Shipping Code of Ukraine. The dissertator is the first in Ukraine who gives a wording of maritime lien basing on the provisions of the Merchant Shipping Code of Ukraine and international conventions.

Set of problems related to the peculiarities of security of maritime claims is also analysed. The author justifies and proves that methods of security of maritime claims form a special system non-identical to the system of enforceability. The peculiarities of the system of security of maritime claims have been studied. The system incorporates: 1) purpose for obtaining security (formation of factual monetary or property liability fund); 2) the moment when accessory obligation arises, which moment mostly related to the court order; 3) scope of security of maritime claims (both contractual claims and tortuous claims, claims in rem and any other claims that may arise in the future are secured).

The author examines methods of security of maritime claims and gives their classification. It should be noted that the system of security of maritime claims

includes the methods non-existing in the system of enforceability. Methods of security of maritime claims include: a) bank and any other guarantees; b) maritime mortgage and “hypothèque”; c) detention of vessel and cargo; d) insurance; e) bank and other deposit. The author stresses the significance of the vessel in determining the methods of security of maritime claims.

The dissertator believes that the categories “sufficient security” and “satisfactory form” are the criteria that limit the will of the creditor and debtor and are compulsory conditions in determining method and amount of security of maritime claims in court. Analysing the court jurisdiction the author concludes that sufficient amount and satisfactory form of security of maritime claims serve as criteria of assessment. The Court has adjudicative power to determine amount and the form of security whether the sides fail to agree.

The author proves and justifies that the court proceedings of claim concerning arrest of vessel on security of maritime claims in Ukraine is the claim *in rem*, where the defendant is substituted with the “wrongdoing ship”. Comparative analysis of analogous court proceedings in various countries is given. The author proves that the creditor’s right for arrest of vessel on security of maritime claims is a variety of special property right. Provisions concerning procedure of proceeding of claim are contained in the Merchant Shipping Code of Ukraine, and international conventions, therefore the author concludes that the nature of these provisions makes them special rules of procedure that prevail upon common rules of Code of Civic Procedure and Code of Economic Practice of Ukraine. Hence the author concludes that the court proceedings of claim of the arrest of vessel have a separate nature.

Arrest of vessel is not a security of maritime claims, its purpose – to obtain due security - guarantee, deposit, etc. One can not have both the vessel and security at a time. The author believes that security of maritime claims is non-identical to security of the claim. The author gives classification and concept of arrest of vessel on security of maritime claims.

The author is the first in Ukraine who analyses court proceedings concerning arrest of vessels on security of maritime claims and points out substantial errors. The author criticizes the fact that Ukrainian courts do not use or misuse provisions of the Merchant Shipping Code of Ukraine that govern judicial procedure of arrest of vessels on security of maritime claims.

Key words: maritime claim, maritime lien, security of maritime claims, methods of security of maritime claim, sufficient security of maritime claims, arrest of vessels on security of maritime claims, arrest *in rem*.